

Dikteren Knut Hamsun og vi *Ap. 19/8-94*

INGRID E.
WERGELAND

Dagens kronikkforfatter tar for seg dikteren Knut Hamsuns ideologiske grunnsyn, og går i rette med kritikere som ifølge henne forsøker å renske ham. Det er hevet over tvil at Hamsun var tilhenger av en nazistisk ideologi hele sitt liv, og dette gjenspeiles i hans diktning, skriver Ingrid E. Wergeland, som er norskfilolog og cand. theol. og arbeider som sykehusprest i Oslo.

En forbausende intens debatt om forfatteren Knut Hamsun og hans diktning dukker med jevne mellomrom opp i avispaltene. Jeg tror vi bør besinne oss litt på hva temaet for debatten egentlig er. Slik jeg ser det, handler den ikke så meget om forfatteren Knut Hamsun og hans utvilsomme og velkjente nazisymptier, som om vårt forhold til dette. De prinsipielle spørsmål som reises, er om man kan skille mellom en forfatters livsfilosofi og politiske oppfatning på den ene siden og hans kunstneriske uttrykk på den andre. Det ble inngående drøftet i forbindelse med Thorkild Hansens bok for noen år siden.

Det neste spørsmålet kan spissformuleres slik: Kan vi trykke en erklært nazist til vårt bryst, reise minnesmerker over ham og dyrke ham som den store dikter og glemme resten? Det som gjør disse spørsmålene betenende og debatten er hotskiltet, er at det egentlige emnet for debatten ikke er Hamsun, men oss selv. Sagt annerledes: En ripe i den store dikters bilde betyr en ripe i beundrerens bilde. Hamsuns forsvarende forsvarer seg selv. Det samme gjør angriperne. Debatten blir en debatt om oss selv og vårt forhold til nazismen. Terje Stemland (Aftenposten 13. juni) tolker f.eks. motstanden som et forsøk på å «brennemerke» folk personlig.

„Jeg kan ikke ta alvorlig forsøket på å forsvare Hamsun ved å frata ham retten til å ha et budskap.“

Lars Roar Langslet leverte 5. juni et helsides forsvar for Hamsun og sin egen begeistring for dikteren. Han argumenterte med sitt estetiserende

kunstsyn: «Han diktet for diktningens skyld, ikke for å bevise teser eller lede oss til det rette livssyn.» Svakheten ved Langslets artikkel er den at han dessverre gjør seg selv skyldig i en selvmotsigende bevisførsel. Første del er viet hans tese om at man ikke kan trekke noen nazi-ideologi ut av Knut Hamsuns skrifter. Dette begrunnes med ordteiling og den ideologi Langslet mener det er riktig å trekke ut av Hamsuns diktning. Jeg siterer: «Hele det moderne prosjekt var ham vederstyggelig. Han pekte mot den livgivende jorden, slekten, de nedarvede menneskelige grunnverdier». Den neste delen av artikkelen bruker så Langslet til å si at Hamsun ikke hadde noe helhetlig budskap som man kunne trekke ut av hans verk. Han kritiserer Brynhildsen: «Han vil på død og liv gjøre Hamsun til talerør for et entydig livssyn.»

Jeg kan ikke ta alvorlig forsøket på å forsvare Hamsun ved å frata ham retten til å ha et budskap, ettersom forsvarerne selv mener å kunne trekke sitt budskap ut av diktningen med rette. Men jeg vil gripe fatt i Langslets definisjon av diktning. «Han diktet for diktningens skyld», skriver han, og synes altså å mene at dette er en fullt ut akseptabel holdning. (Hvis holdning er noe uklart.) Kunsten skal altså være til for sin egen skyld, i en slags hermetisk sfære? Dette forekommer meg å være et noe aristokratisk/estetisk kunstsyn. Jeg tror de fleste kunstnere vil håpe at kunsten er til for mer enn seg selv. Tatt i beste mening sikter han vel til den dikteriske frihet og dette at ingen kan dikte for å bevise teser. Det er bare det at diktning er en prosess, der stillingtagen underveis arbeider seg frem. Og selv om en ikke ukjent dikter sa: «Jeg spørger kun, mitt kall er ei at svare», så er ingen fremstilling nøytral, og spørsmålet blir stilt på en slik måte at svaret ofte ligger i kortene. Dette har ikke noe med programdiktning å gjøre, men man kan ikke frata en dikter hans budskap. Dikteren ser tingene fra flere personers ståsted, men man kan ikke umyndiggjøre ham som meningsberettiget ordstyrer. Påstanden om at dikterens meninger ikke har noe med hans verk å gjøre, kan jeg altså ikke gå med på.

Det neste spørsmålet er om en ideologi kan detaljpåvirke et verk. Da kommer definisjonen av nazisme inn i bildet.

Her kan man legge merke til at Langslet gir en svært trang definisjon av hva nazisme er. Rasemystikken – han sier ikke at det er det eneste, men det viktigste kjennetegnet for nazismen. Men i realiteten frikjenner han Hamsun for nazisme idet han frikjenner ham for rasemystikk. Jeg mener at nazisme/fascisme i ideologi og praksis omfatter noe langt mer enn dette.

MENNESKESYN: Man må gå til Knut Hamsuns menneskeskildringer for å se om hans sympati for den nazistiske ideologi også gjenspeiler seg i hans diktning, mener kronikkforfatteren.

Vi kjenner fascismen som drastiske politiske manifestasjoner av en brutal ideologi. Men fascismen er først og fremst en ideologisk smitte, preget av et brutalt forenkende menneskesyn, der det menneskelige blir satt på formel, og mangfold og utviklingsevne blir fornektet. Ideologien for de sterke overmennesker dyrket det rå og «opprinnelige» med en estetisk hengivelse. Et særtrekk var også manglende helhetslogikk. Man drepte jøder bl.a. fordi man hadde hørt at de pinte dyr, dvs. en sentimental rettferdiggjørelse av mordet.

„Fascismen er først og fremst en ideologisk smitte, preget av et brutalt forenkende menneskesyn, der det menneskelige blir satt på formel, og mangfold og utviklingsevne blir fornektet.“

Det er hevet over tvil at Hamsun var tilhenger av en nazistisk ideologi hele sitt liv. Sønnen Tore Hamsun gir i sine erindringer klart uttrykk for det, selv om han leverer et sterkt forsvar for faren, og dermed viser en redelighet det står respekt av. Vårt spørsmål er om man kan merke dette ned i detaljene. Da må man særlig un-

dersøke menneskeskildringene.

Det fører dessverre for langt her å eksemplifisere, men en undersøkelse av menneskeskildringen må være todelt og dreie seg om følgende veiledende spørsmål:

1) Ideologi synliggjort gjennom oppsett av helter og skurker.
2) Ideologi synliggjort gjennom dikterisk metode, dvs. almene trekk i personskildringen.
1) Av Hamsun-helter fremstår to hovedtyper: a) den hyperegosentriske med assosiale trekk, hvis hovedbeskjeftigelse er å kjenne på egne følelser, b) mannfolk-helten, den vitalistiske og «opprinnelige» teftingen. Av skurker finner vi hatefulle skildringer av stygge gamlinger og undermennsker som figuren «Ola Noristuen med lus i skjortet». Menneskesynet er her temmelig tydelig.

2) Generelt kan man si at personene gis med en sjablongmessig og stillestående utvendighet, der skildringene mangler dybde, og identitet f.eks. baseres på ytre kjennetegn. Menneskelig utvikling forekommer sjelden. I seg selv er dette et typisk trekk for nazitidens kunstfrembringelser, som var preget av pompøs og selvhyttelig utvendighet og for så vidt innbyr til en estetiserende holdning.

Ideologien avsløres lett ved bruk av detaljanalyser. Selv har jeg begått kjønnspolitiske analyser av Hamsun-tekster etter en dansk metode. Ned i minste detalj, som ordvalg, setnings-

bygning eller replikk, viser seg en gjennomført kvinneskildring av et nusselig, følelsesbetonet og intellektsvakt vesen som bare trippende står og venter på mannen. Dette er mannfolkklitteratur der den sterke mannen står i sentrum. Kvinner har objektstatus. De lever som bleke figurer uten egenverdi, bare sett av, begjært av eller dyrket av manns-subjektet. Også i sitt kvinnesyn var Hamsun helt på linje med nazistene og deres tre K'er, og dette syn kan klart avsløres ved detaljanalyse av tekstene.

„Å skille mennesket Knut Hamsun fra verket er et like umulig foretagende som å skille ideologien fra kunsten.“

Kristendommen tiltalte ham heller ikke særlig, skal man tro hans blasfemiske utfall i førsteutgaven av «Sult». Det er da også «en religion for de svake», som vi har hørt hevdet i den senere tids rettssaker.

Å skille mennesket Knut Hamsun fra verket er et like umulig foretagende som å skille ideologien fra kunsten. Ned i detaljene finner vi ideologien skinn gjennom. Det er betenkelig hvis vi i selvforsvar nekter å ta det inn over oss. Hatet mot de svake og ufulkomne, streberens dype redsel for å bli trukket ned i det han arbeider seg opp av. Det finnes sikkert mange psykologiske forklaringer, men det nytter ikke å bortforklare med at den gresselige krøpling for Hamsun symboliserer livets perversjon. Selve valget av symbol innebærer ideologi.

Så til vårt selvforsvar i Hamsun-debatten. Alle som liker Hamsun, er selvfølgelig ikke nazister for det. Man bruker her å trekke frem kommunisiten Nordahl Grieg som eksempel. Likevel skriver han i et brev: «For en pusler kamerat Hamsun i all sin bedårende prakt er mot disse to gubbene!» (Dvs. Bjørnson og Ibsen). Det var imidlertid mange som lot seg blende også da, men beundrerne forstummet noe etter Hamsuns stygge angrep på Ossietzky.

Det er gjort mange forsøk på å rehabilitere gamle nazister i de senere år også her i Norge. Fredsforkjemperen Ossietzky er imidlertid ikke rehabiliteret.

Langslet har rett i at tidens ideologiske grums hører med i bildet av Knut Hamsun. Det samme gjelder oss selv. Vi kan spørre: Hva sier det om oss selv at vi vil motta fascistiske ledere fra Italia, rehabilitere nazister og reise minnesmerker over landssvikere? Er det utslag av storsinn eller ideologisk grums?